

Annewil Nieuwenhuizen
1517953

Onderzoeksverslag Museum Huis Doorn

De Keizer en het Kolonialisme

Stage Universiteit Utrecht

Ook wij verlangen een plek onder de zon

De visualisering van het Duits kolonialisme naar de Duitse bevolking

Keizer Wilhelm II op bezoek bij de Mensentuin van Hagenbeck

Inhoud

Inleiding	3
Duits kolonialisme	5
Visualisering van het Duits kolonialisme.....	7
Koloniaal tentoonstellingen	7
Films	9
Theatervoorstellingen	10
Ansichtkaarten	<u>11</u>
Reclames	12
Tijdschriften.....	<u>14</u>
Conclusie	<u>17</u>
Bibliografie	<u>18</u>
Literatuur.....	<u>18</u>
Primaire bronnen	<u>19</u>
Afbeeldingen	<u>19</u>

heeft verwijderd: 10

heeft verwijderd: 13

heeft verwijderd: 15

heeft verwijderd: 16

heeft verwijderd: 16

heeft verwijderd: 17

heeft verwijderd: 17

Inleiding

“Aber wir verlangen auch un~~s~~eren Platz an der Sonne”

Dit waren de woorden die Bernhard von Bülow in 1897 uitsprak tijdens een Rijksdagdebat over het Duitse koloniale rijk. Duitsland en haar bevolking verlangde, net als de rest van de Europese mogendheden, naar een plekje onder de zon in de vorm van overzeese gebieden. Rijkskanselier Bismarck was echter geen groot voorstander van het kolonialisme. Hij wilde met zijn beleid van *Realpolitik* juist de rust bewaren in Europa en de koloniale grootmachten niet in de weg zitten. Keizer Wilhelm II en invloedrijke kooplieden hadden hier een ander idee over, en waren juist een groot voorstander van koloniale uitbreiding. Toen Wilhelm II tot keizer werd gekroond kwam er een verandering in buitenlandbeleid, waar *Realpolitik* werd vervangen voor *Weltpolitik*. De focus kwam te liggen op het uitbreiden van het Duitse rijk door middel van het verwerven van overzeese gebieden.

Aan het einde van de negentiende eeuw trok een deel van de Duitse bevolking naar de overzeese gebieden om daar een nieuw leven te beginnen. Vooral Duits-Zuidwest-Afrika, het huidige Namibië, was hiervoor een populaire bestemming. Toch was er ook een groot deel van de Duitse bevolking die nooit een voet buiten landsgrenzen had gezet, maar de technische ontwikkelingen van die tijd zorgden er wel voor dat dit deel van de bevolking een idee kon krijgen van de overzeese gebieden. Zo werd er verslag gedaan van de koloniale ontwikkelingen in kranten, vonden er koloniale tentoonstellingen plaats, kon je producten kopen uit de koloniën en werden er ansichtkaarten vanuit de koloniën verstuurd. Aan de hand hiervan kon er een beeld worden gevormd over de Duitse koloniën, zonder dat de mensen er zelf ooit waren geweest.

Dit onderzoek richt zich op de beeldvorming van de Duitse koloniën naar de Duitse bevolking toe. De nadruk hierin ligt op Duits-Zuidwest-Afrika om verschillende redenen. Ten eerste richt de aankomende tentoonstelling van Museum Huis Doorn zich vooral op het verhaal achter deze kolonie. Daarnaast was Duits-Zuidwest-Afrika een van de meest invloedrijke koloniën, doordat dit de enige kolonie was waar de Duitse bevolking zich echt ging vestigen. Tot aan de Eerste Wereldoorlog woonden er 14.000 Europeanen daar, waarvan 12.000 Duitsers.¹ Duits-Zuidwest-Afrika was dus een plek waar de Duitse identiteit naar toe werd gebracht. Het *Deutschtum* moest worden behouden, en de Duitse identiteit mocht niet verloren gaan.² Dit was ook een van de boodschappen die door de publieke media werd overgebracht in Duitsland wanneer het ging over de koloniën.

Aan de hand van verschillende primaire bronnen, vooral visueel, wordt er antwoord gegeven op de volgende vraag: Hoe werden de Duitse koloniën gevisualiseerd aan het einde van de negentiende en begin van de twintigste eeuw in de populaire media? Tijdschriften, posters en foto's zullen onder andere aan bod komen. Het is hier van belang om te benoemen dat ik het wereldbeeld van die tijd (eind negentiende en begin twintigste eeuw) wil bepalen en geenszins wil impliceren dat de beelden die gebruikt zijn vandaag de dag nog toelaatbaar zouden zijn in de populaire media. Door met de kennis van nu naar deze beeldvorming te kijken, zie je andere maar zeker ook beladen beelden waar je nu geen

¹ Sebastian Conrad, *German Colonialism: A Short History* (Cambridge: Cambridge University Press, 2012), 38.

² Daniel Joseph Walther, *Creating Germans abroad: Cultural politics and national identity in Namibia* (Athens: Ohio University Press, 2002), 11-12.

heeft opmaak toegepast: Duits (standaard)

heeft verwijderd: d

heeft verwijderd: andere grote mogendheden

Met opmerkingen [CHD1]: Je zou hier nog kunnen vermelden dat de keizer Bismarck ontsloeg

Met opmerkingen [CHD2]: Deze zin zou eventueel weg kunnen. Hierboven vermeld je al dat de Duitse bevolking zich een beeld van de koloniën kon vormen

Met opmerkingen [CHD3]: In Duitsland werd gestimuleerd dat boeren zich in Zuidwest-Afrika zouden vestigen. Daarom is deze kolonie zo belangrijk en werd vooral Zuidwest-Afrika in het keizerrijk gepromoot.

Met opmerkingen [CHD4]: Dit zou ik iets anders vermelden. Nu lijkt het alsof de Duitse identiteit werd bedreigd. Het ging eerder om uitbreiding, om Lebensraum

Met opmerkingen [BSS5]: maar ik dacht het gaat vooral over DSWA (zie boven)? of misschien toch niet?

voorstelling meer van kan maken. Duits kolonialisme, en vooral de situatie in Duits-Zuidwest-Afrika is een precair onderwerp waar met beleid mee moeten worden omgegaan. Duitsland heeft de genocide die in Duits-Zuidwest-Afrika heeft plaats gevonden erkend en stelt 1,1 miljard euro aan 'hulpgeld' beschikbaar.³ Het is een goed begin in het **accepteren van het koloniale verleden**, alleen wordt er wel nog steeds een hevige discussie gevoerd of het geld wel allemaal op de juiste plekken terecht komt.⁴

Er is gekozen voor een aanpak waarbij veel verschillende soorten media aan bod komen. Hiermee wordt er een uitgebreid beeld geschetst van de manier waarop het koloniale project werd gevisualiseerd naar de Duitse bevolking toe. Het ene medium had wellicht meer **invloed op de visualisering dan de ander**, maar voor de tentoonstelling is het in mijn ogen van belang om juist deze verschillende kanten te belichten.

Met opmerkingen [CHD6]: Begin van het erkennen van de misstanden

Met opmerkingen [CHD7]: Dat is weer een aparte onderzoeksvraag 😊

---

³ Redactie Volkskrant, "Duitsland erkent genocide Namibië en zegt 1,1 miljard euro aan hulpgeld toe," *Volkskrant*, 2 mei 2021, <https://www.volkskrant.nl/nieuws-achtergrond/duitsland-erkent-genocide-namibie-en-zegt-1-1-miljard-euro-aan-hulpgeld-toe~b3c1e15b/>.

⁴ Kim Deen, "Interview: Herstelbetalingen," *Trouw*, 6 juli 2021, <https://www.trouw.nl/buitenland/duitsland-vraagt-vergiffenis-voor-koloniale-wreedheden-maar-volgens-nabestaanden-aan-de-verkeerde-partij~b9a25858/>.

Duits kolonialisme

Lange tijd bleef Duitsland achter met het opbouwen van een koloniaal rijk. Na de stichting van het Duitse Keizerrijk in 1871, na de Frans-Duitse oorlog, bevond het land zich in een economisch dieptepunt. Rijkskanselier Bismarck was dan ook geen groot voorstander van het koloniale project, aanzien hier veel overheidsgeld in zou gaan zitten wat juist gebruikt zou moeten worden voor de wederopbouw van de eigen economie.⁵ Er was echter een groot deel van de bevolking in Duitsland die wel interesse had in overzees gebied. Zo ook Adolf Lüderitz, een koopman uit Bremen. Hij stichtte de eerste Duitse handelspost in Duits-Zuidwest-Afrika. Met mooie verhalen over wat het land te bieden had, wist hij Bismarck zo ver te krijgen om hem Duitse protectie te geven over het gebied dat hij had aangekocht.⁶

heeft verwijderd: wat betreft

Vanaf 1884-1885 kreeg het Duitse koloniale rijk steeds meer vorm. In 1884-1885 werd er namelijk door Bismarck een internationale conferentie georganiseerd, de zogeheten Conferentie van Berlijn. Tijdens deze conferentie werden er onder andere afspraken gemaakt over de Congo-Vrijstaat van koning Leopold II van België en over de verdere verdeling van het Afrikaanse continent. Dit gebeurde echter alleen met bewindspersonen uit de Westerse Europese landen, politici van het Afrikaanse continent werden hier volledig buiten beschouwing gelaten.⁷ Aan het begin van de twintigste eeuw was ruim 90% van het Afrikaanse continent in handen van Europese mogendheden.

Het Duitse koloniale rijk heeft na deze conferentie alleen niet lang stand weten te houden. Als gevolg van het verlies van de Eerste Wereldoorlog en de bepalingen van het Verdrag van Versailles werd het Duitse koloniale rijk ontbonden en kwam er na nog geen 40 jaar een einde aan het overzeese gebied. Dat het een korte kolonisatieperiode was, betekende niet dat er weinig gebeurde. Sebastian Conrad deelt de koloniale periode van Duitsland in zijn werk *German colonialism: A short history* op in verschillende fases. Voor 1884 was er vooral sprake van koloniale bedrijven en kooplieden die de macht in handen hadden. Na 1884 veranderde dit, onder andere door de Conferentie van Berlijn, en was er sprake van meer bureaucratie. De koloniën werden nu formeel onderdeel van het Duitse Rijk, en er werd een uitbuitend beleid gevoerd jegens de inheemse bevolking. Dit beleid was een van de oorzaken voor de opstanden die er aan het begin van de twintigste eeuw plaatsvonden in onder andere Zuidwest-Afrika en Oost-Afrika. De opstand in Zuidwest Afrika van de Herero en Nama tegen het Duitse bestuur eindigde uiteindelijk in een genocide waarbij een groot deel van de Herero en Nama bevolking is vermoord. Dit heeft een stempel gedrukt op het koloniale beleid van Duitsland, alleen was hier echter weinig over bekend onder de bevolking in Duitsland.⁸

heeft verwijderd: van de koloniën

In de jaren 1906 en 1907 kwamen er verschillende politieke spanningen op rondom de situatie in Duits-Zuidwest-Afrika. De conservatieven en nationaal-liberalen waren een groot voorstander van het gebruik van harde middelen tegen de Herero en Nama bevolking. Vanuit de sociaaldemocratische en katholieke hoek kwam er echter een ander geluid. Mede

Met opmerkingen [BS8]: ik denk niet dat er weinig over bekend was, want het was onderwerp van de Reichstagsdebatten, en, zoals het werk van Axster toont, ook van verschillende media, bijv. postkaarten

⁵ Steven Press, *Rogue Empires: Contracts and Conmen in Europe's Scramble for Africa* (Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 2017), 131-132.

⁶ Press, *Rogue empire*, 135-136.

⁷ Conrad, *German colonialism*, 36.

⁸ Conrad, *German colonialism*, 62-63.

hierdoor werd er tijdens een stemming in het parlement tegen het verlenen van meer oorlogskrediet gestemd. Dit krediet was echter nodig om de strijd in Duits-Zuidwest-Afrika te financieren. Bernhard von Bulow, de Rijkskanselier destijds, was het hier echter niet mee eens en ging met deze kwestie naar de Duitse Keizer. Wilhelm II gaf toestemming tot het ontbinden van het kabinet en hiermee werden er nieuwe verkiezingen uitgeschreven. Deze verkiezingen pakten goed uit voor de voorstanders van het geweld in Duits-Zuidwest-Afrika. Deze nieuwe stemming zorgde namelijk voor een verschuiving in het kabinet waardoor de stemming voor het oorlogskrediet er wel doorheen kwam. Hiermee kon de strijd tegen de Herero en de Nama worden voortgezet.

Binnen de bovenste laag van de samenleving was er dus wel bekend wat voor gruwelheden zich afspeelden in de koloniën. De niet-bestuurlijke laag van de bevolking kreeg echter een heel ander beeld over de koloniën voorgeschoteld. Met de opkomst van nieuwe media, werd het steeds makkelijker om een positief beeld te schetsen van de koloniën. Het was namelijk wel degelijk van belang dat de bevolking een positieve indruk kreeg van het koloniale beleid dat er werd gevoerd. Ook met de nieuwe verkiezingen moest er wel support zijn voor de koloniën vanuit de bevolking.

Het Duitse koloniale rijk was uiteindelijk een van de minst succesvolle koloniale rijken in Europa. Economisch gezien leverden de gebieden weinig op en er vestigden zich toch minder Duitsers dan gehoopt. Daarbij kwam het ook nog dat Duitsland als grote verliezer uit de Eerste Wereldoorlog kwam, waardoor het land als gevolg al haar koloniën moest afstaan aan de andere mogendheden.⁹ Zo kwam Zuidwest-Afrika nu onder het bewind van Zuid-Afrika te staan en Oost-Afrika onder Brits bewind. Hierdoor was Duitsland dus nog geen 40 jaar een koloniale macht. In deze korte periode en ook in de jaren daarna is het Afrikaanse continent op verschillende manieren onder de aandacht gebracht bij de bevolking die zelf niet de mogelijkheid hadden om er naar toe te reizen.

Met opmerkingen [BS9]: ja, precies! misschien dan de zin op de voorgaande pagina aanpassen, 'onder grote delen' of dergelijk

Met opmerkingen [BS10]: hoe bepaald men 'succes' in dit context?

Met opmerkingen [BS11]: en de andere koloniën?...

heeft verwijderd: ,

heeft verwijderd: maar i

⁹ Wolfgang Fuhrmann, *Imperial projections: Screening the German colonies* (New York: Berghahn Books, 2015), 3.

Visualisering van het Duits kolonialisme

Een gedeelte van de Duitse bevolking trok naar de koloniën toe om daar een nieuw bestaan op te bouwen binnen de Duitse invloedssfeer, maar een groot gedeelte bleef achter in Duitsland zonder ooit een glimp op te vangen van het overzeese gebied. De negentiende en twintigste eeuw stonden in het teken van grote ontwikkelingen op het gebied van massacultuur en media, waardoor het voor het deel van de Duitse bevolking dat niet naar de koloniën trok makkelijker werd om hier wel een beeld bij te vormen.

Visualisering van de overzeese gebieden was een wijdverspreid Europees fenomeen. Elk Europees land met overzeese gebieden liet de bevolking thuis kennismaken met deze gebieden. Voor landen zoals Engeland en Nederland, waar er al veel langer sprake was van kolonialisme gebeurde dit onder andere door de export van kruiden en specerijen. Aan het eind van de negentiende eeuw, het moment wanneer Duitsland ook een speler werd op het koloniale toneel, werden hier ook vormen van amusement aan toegevoegd. Verschillende landen specialiseerden zich in verschillende aspecten. Zo waren enkele etnografische tentoonstellingen in Duitsland in handen van de Britten, koloniale films werden vaak gemaakt door de Fransen en de productie van koloniale ansichtkaarten was een Duitse aangelegenheid. Er ontstond hierdoor als het ware een pan-Europees netwerk welke zich bezig hield met de visualisatie van de overzeese koloniale gebieden.¹⁰

Er waren verschillende manieren waarop de koloniën werden gevisualiseerd, waar ook verschillende doelen aan gekoppeld zaten. Koloniale tentoonstellingen, films en ansichtkaarten hadden als doel om de ontvanger het gevoel van de kolonie thuis te laten ervaren. Je kon zo een glimp opvangen van de kolonie zonder zelf de reis te hoeven maken. Daarnaast moest het ook de populariteit van de koloniën vergroten en er voor zorgen dat mensen er ook eventueel geld in zouden investeren, of in ieder geval het vertrouwen er voor uitspreken dat de regering ook zijn gang kon gaan op dit gebied. Hier ging het vooral om de reclames voor de producten uit de koloniën. De reclames moesten er voor zorgen dat men de producten uit de koloniën zouden kopen wat dan weer zou leiden naar economische vooruitgang.

In dit hoofdstuk worden de verschillende manieren van visualisatie uiteengezet aan de hand van een historiografisch overzicht en (visuele) bronnen om het te contextualiseren, wanneer deze beschikbaar zijn. Er is hier een onderscheid te maken tussen fysieke visualisering, zoals bijvoorbeeld werelddtentoonstellingen en vlakkere visualisering aan de hand van foto's en dergelijke.

Koloniale tentoonstellingen

Aan het einde van de negentiende en begin van de twintigste eeuw werd amusement een steeds groter onderdeel van het dagelijks leven. Onder andere met de organisatie van Werelddtentoonstellingen werd aan deze vraag voldaan. Werelddtentoonstellingen waren tentoonstellingen georganiseerd door Europese landen om hun vooruitgang te presenteren en tentoon te stellen aan de andere Europese landen. Een belangrijk onderdeel van de werelddtentoonstellingen waren de koloniale afdelingen. Binnen deze afdelingen stonden de

Met opmerkingen [BS12]: ja, maar gaat het hier alleen maar om kennis te maken, of ook om het verspreiden van wensen, dromen en fantasieën?

Met opmerkingen [BS13]: dit zou ik niet onder 'visualisering' noemen

heeft verwijderd: de

heeft verwijderd: vaak

heeft verwijderd: in Duitse handen

Met opmerkingen [CHD14]: Is het zo dat de Franse ook films maakten over de Duitse koloniën en de Duitsers ansichtkaarten produceerden voor de Fransen en Britten?

¹⁰ John Phillip Short, *Magic Lantern Empire: Colonialism and Society in Germany* (Ithaca: Cornell University Press, 2012), 82.

koloniën centraal, en de rijkdom die zij met zich meebrachten. Daarnaast werden ook de inheemse bevolkingsgroepen uit de koloniën daar tentoongesteld. Deze groepen werden daar neergezet als onbeschaafde volken om zo het koloniale project te rechtvaardigen. De bevolking zou beschaafd moeten worden en Europese manieren zouden moeten worden bijgebracht. Deze voorstellingen worden vandaag de dag ook wel *human zoos* of 'Mensentuin' genoemd. De inheemse bevolking werd namelijk tentoongesteld zoals wij vandaag de dag naar de dierentuin zouden gaan. Op de Wereldtentoonstelling van 1896 in Berlijn werden er honderden inheemse mensen tentoongesteld, allemaal in hun eigen nagebouwde wereldje. Deze tentoonstelling heeft daarna de basis gelegd voor het Deutsches Kolonialmuseum.¹¹ Wereldtentoonstellingen met hun koloniale afdelingen waren destijds niet weg te denken uit het imperialisme en werden daar dan ook een belangrijk onderdeel van. Door de Wereldtentoonstellingen werd het koloniale beleid tastbaarder voor het deel van de bevolking dat niet de kans had om de reis naar het overzeese gebied te maken.

Naast dat er op Wereldtentoonstellingen koloniale afdelingen aanwezig waren, waren er ook nog zelfstandige koloniale tentoonstellingen, of *Kolonialausstellungen*. Op deze koloniale tentoonstellingen waren ook zogeheten 'mensentuin' aanwezig. De Duitser Carl Hagenbeck liep hierin voorop.¹² In de jaren 1880 begon hij met het organiseren van de eerste etnische shows, welke uitmonden in een commercieel succes. Hagenbeck richtte zich daarnaast ook niet alleen op bevolkingsgroepen uit de Duitse koloniën, hij had een breed scala aan verschillende bevolkingsgroepen van over de hele wereld die werden tentoongesteld. Hagenbeck dacht goed na over de manier van tentoonstellen. Zo was het van belang dat de mensen die werden tentoongesteld geen kennis zouden hebben van Europese talen. Als dit wel het geval zou zijn dan was de afstand tussen de bezoekers en de

Met opmerkingen [CHD15]: Hierbij speelden ook het sociaal darwinisme een rol

Met opmerkingen [BS16]: en soms ook letterlijk in de dierentuin

heeft verwijderd: n

heeft verwijderd: van

¹¹ Raymond Corbey, "Ethnographic showcases," *Cultural Anthropology* 8, no. 3 (augustus 1993): 343.

¹² Hilke Thode-Arora, "Hagenbeck's European tours: the development of the human zoo," in *Human zoos. Science and spectacle in the age of colonial empires*, ed. Pascal Blanchard, Nicolas Bancel, Gilles Boëtsch, Éric Deroo, Sandrine Lemaire en Charles Forsdick (Liverpool: Liverpool University Press, 2008), 165.

tentoongestelde mensen te klein zijn en zou het exotische element hierin ontbreken. Ook de groepssamenstelling was van groot belang. Vrouwen en kinderen maakten een belangrijk deel uit van de show, om zo de normen en waarden van familie goed te kunnen uitbeelden.¹³ De affiche hiernaast illustreert ook deze familiere groepssamenstelling waarbij zowel man, vrouw als kind aanwezig is. Hagenbeck, en met hem nog vele andere, richtten zich vooral op het commerciële succes welke deze

Figuur 2 'Das afrikanische Dorf'

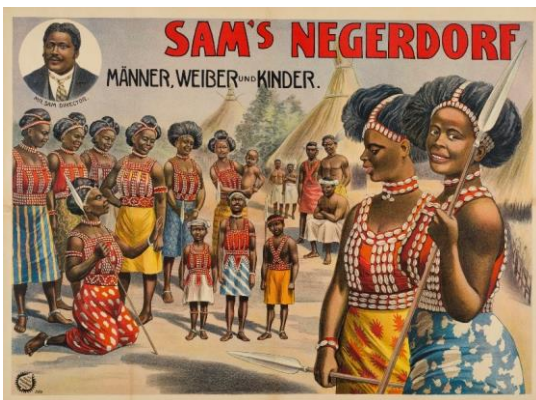
Kolonialausstellungen met zich meebrachten. Dit is ook duidelijk terug te zien in de verschillende posters die voor deze tentoonstellingen zijn gemaakt. De afbeeldingen zien er mooi en kleurrijk uit, in de hoop dat dit veel publiek zou trekken. 'Das afrikanische Dorf' was een groot succes, en trok veel bezoekers in de periode 1874-1932.¹⁴ Wat hier opvallend is, is dat een deel van deze tentoonstellingen ook buiten de periode viel dat Duitsland een koloniale grootmacht was. Er is hierin dus een verschil te benoemen tussen de etnografische voorstellingen op koloniale tentoonstellingen als onderdeel van de Wereldtentoonstellingen en de etnografische tentoonstellingen die door commerciële zoals Hagenbeck werden georganiseerd. Waar op de wereldtentoonstellingen er nadruk werd gelegd op de koloniale missie en deze hiermee op een manier werd gerechtvaardigd, hadden de tentoonstellingen georganiseerd door Hagenbeck vooral een commercieel karakter. Zo veel mogelijk mensen trekken met exotische tafereelen.

heeft verwijderd: d

heeft verwijderd: ie

heeft verwijderd: viel

Met opmerkingen [CHD17]: De koloniale tentoonstellingen na 1918 waren vooral ook bedoeld om mensen te overtuigen dat de voormalige koloniale bezittingen weer in bezit van Duitsland moeten komen en daarmee het Verdrag van Versailles ongedaan maken

Films

Aan het begin van de twintigste eeuw waren de etnografische tentoonstellingen het meest populaire medium om een beeld te krijgen van de 'exotische medemens'. Hier kwam een verandering in met de opkomst van film. Er waren hiermee meer dingen mogelijk en het was ook toegankelijker voor het bredere publiek.¹⁵

Met opmerkingen [BS18]: zoals?

Het jaar 1904 was een kantelpunt voor de filmindustrie. Er kwam meer en meer interesse in de

Figuur 1 "Sam's Negerdorf. Männer, Weiber und Kinder"

koloniale wereld, en daarmee kwam Duits-Zuidwest-Afrika ook steeds meer in trek. Ook de opstand tussen de Duitsers en de Herero en Nama bevolking droeg hier aan bij. Film was

heeft verwijderd: 1

heeft opmaak toegepast: Duits (standaard)

heeft opmaak toegepast: Duits (standaard)

Gewijzigde veldcode

¹³ Thode-Arora, "Hagenbeck's European tours," 169.

¹⁴ Thode-Arora, "Hagenbeck's European tours," 167.

¹⁵ Thode-Arora, "Hagenbeck's European tours," 166.

hiervoor een sterk medium dat bewegende beelden liet zien van de overzeese gebieden.¹⁶ Beelden die getoond werden waren echter wel selectief van aard. Het waren met name patriottische beelden die getoond werden waarmee een positief beeld van de koloniën werden geschetst. Een aantrekkelijk beeld zou namelijk kunnen leiden tot meer investeringen in de koloniën, welke erg welkom waren. Juist ook in een periode van tegenspoed voor Duitsland, zoals de opstand van de Herero en Nama, was het destijds belangrijk om een positief beeld te schetsen van de koloniën. De opstanden werden in deze films dan ook niet voorgesteld als een gebeurtenis die zou zorgen voor economische tegenspoed, maar juist dat het land in een positieve manier in beweging was.¹⁷

Karl Müller was een belangrijke filmmaker uit Duitsland in de koloniale periode. Hij had een goed oog voor zaken doen en wilde graag het exotische laten zien aan zijn landgenoten. Müller heeft hiervoor ook meerdere reizen naar Afrika gemaakt om daar beeldmateriaal te verzamelen wat gebruikt zou worden in zijn films.¹⁸ Hiervoor ging hij een samenwerking aan met het *Deutsche Kolonial Gesellschaft*, om hier uiteindelijk samen van te kunnen profiteren. Het DKG leverde de financiële middelen waarmee Müller de films kon gaan maken. Deze films werden vervolgens als propaganda gebruikt om meer investeringen voor de koloniale missie binnen te halen. Müller en het DKG hadden elkaar dus nodig om in stand te blijven.¹⁹ De films werden zowel door het grote publiek als door de media goed ontvangen, ook mede doordat er zowel politieke als economische kanten en belangen van de koloniën worden belicht.²⁰

Theatervoorstellingen

Naast de opkomst van films groeide ook de populariteit van toneelstukken. Vanaf 1904 faciliteerde het Circus Busch in Berlijn toneelstukken en pantomimes over Duits-Zuidwest-Afrika. De pantomimevoorstellingen bevestigden het racistische beeld van destijds, welke diende als een rechtvaardiging voor het geweld dat de Herero en Nama werd aangedaan.²¹ De pantomime was daarnaast een makkelijk medium waarmee veel mensen konden worden aangesproken. Waar literatuur meer iets was voor de hogere bevolgingsklasse, trok de pantomime een veel breder publiek.²² Daarnaast fungeerde de pantomime ook als een brug tussen de verschillende koloniale discoursen die er heersten binnen Duitsland, namelijk het bourgeois discours en het populaire discours. De bevolking werd als het ware onderwezen op een vermakelijke manier. Kennisoverdracht en amusement kwamen hier samen.²³

Naast de pantomime van het Circus Busch organiseerde het Metropol Theater in Berlijn een voorstelling die juist een andere kant van het kolonialisme lieten zien. De pantomime vertelde een verhaal met een goede uitkomst, waar het Metropol Theater meer schrijnende verhalen vertelde. Aan het einde van de opvoering sterven er twee Duitse

¹⁶ Fuhrmann, *Imperial projections*, 65-66.

¹⁷ Fuhrmann, *Imperial projections*, 67-68.

¹⁸ Fuhrmann, *Imperial projections*, 52.

¹⁹ Fuhrmann, *Imperial projections*, 69.

²⁰ Fuhrmann, *Imperial projections*, 72-73.

²¹ Fuhrmann, *Imperial projections*, 30.

²² Lisa Skwirblies, "The First German Genocide Enters the Popular Stage: Colonial Theatricality in Berlin, 1904-1908," *Popular Entertainment Studies* 8, no. 1 (2017): 12.

²³ Skwirblies, "The First German Genocide Enters the Popular Stage," 14.

Met opmerkingen [CHD19]: Of: hij was een slimme zakenman

heeft verwijderd: voor

heeft verwijderd: de

Met opmerkingen [BS20]: in hoeverre? dit komt bijna nooit ter sprake in je verhaal, toch is het zo belangrijk in de beeldvorming

soldaten doordat de hulptroepen niet op tijd aanwezig waren. Dit fungeerde als propagandamiddel, om meer geld op te halen voor het koloniale project. Het toneelstuk liet zien hoe erbarmelijk de situatie was in Duits Zuidwest Afrika.²⁴ Er werden destijds dus voorstellingen opgevoerd met verschillende doelen. Ze werden opgevoerd om men te amuseren, enthousiast te houden over het koloniale project en om meer investeerders te vinden voor het project.

heeft verwijderd: Namibië

Ansichtkaarten

Karl Müller, de eerder genoemde filmmaker, was naast filmmaker ook een gepassioneerde fotograaf. Van zijn tochten naar de koloniën maakte hij veel foto's, die hij vervolgens als ansichtkaarten naar zijn familie in Duitsland terug stuurde.

heeft verwijderd: welke

Aan het begin van de twintigste eeuw maakte de ansichtkaart zijn intrede. Het was een nieuw massaproduct welke beschikbaar was voor alle lagen van de samenleving. Het was, net als de tentoonstellingen en films, een manier om de kolonie zichtbaar te maken. Aan de hand van foto's kon de bevolking zich inbeelden hoe bijvoorbeeld Duits-Zuidwest-Afrika eruit zag. Ansichtkaarten gaven een nieuwe dimensie aan de beeldvorming over de koloniën. Kranten deden natuurlijk uitgebreid verslag van de gebeurtenissen, maar een ansichtkaart gaf hier ook een visueel beeld van. De ansichtkaarten waren namelijk kaarten met foto's die daar werden gemaakt. Ansichtkaarten gaven echter wel maar een eenzijdige verbeelding weer. Het landschap werd vastgelegd op een Europese manier, en hoe het voor de Europese ontvanger het er het meest aantrekkelijk uit zou zien.²⁵

Ansichtkaarten uit de Duitse koloniën zorgden voor een heuse berichtenstroom vanuit de overzeese gebieden naar het thuisland toe. Aan de hand van de kaarten met beeld

erop werd het deel van de bevolking dat was achtergebleven op de hoogte gehouden van de ontwikkelingen binnen de koloniën.²⁶ Hermann Ohrt, een Duitse soldaat in het huidige Namibië was een fanatieke kaartschrijver. Hij heeft om en nabij 25 kaarten naar zijn familie in Duitsland gestuurd. Het viel hier echter op dat hij geen uitgebreide

heeft verwijderd: terug naar

beschrijving gaf van de oorlog, maar dat het meer een seriële beschrijving was van zijn reis door het land. Het geweld dat zich afspeelde in het land werd volledig gebanaliseerd. De koloniale oorlog werd dus als het ware genormaliseerd, alsof het een logisch onderdeel uitmaakte van het leven in de kolonie en het genegeerd kon worden.²⁷

²⁴ Skwirblies, "The First German Genocide Enters the Popular Stage," 16.

²⁵ Sophie Junge, "Familiar Distance. Picture Postcards from Java from a European Perspective, ca. 1880–1930," *BMGN - Low Countries Historical Review* 134, no. 3 (2019): 101.

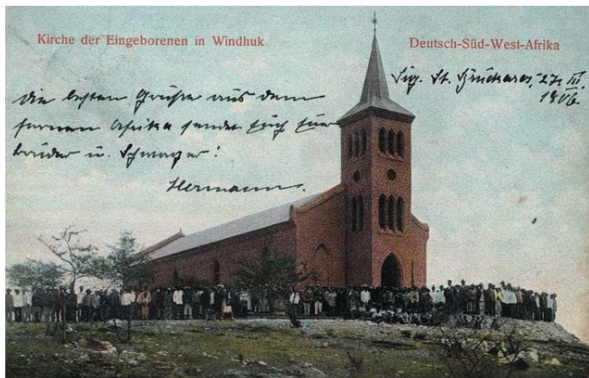
²⁶ Felix Axster, *Koloniales Spektakel in 9 x 14 Bildpostkarten im Deutschen Kaiserreich* (Bielefeld: transcript Verlag, 2014), 83.

²⁷ Axster, *Koloniales Spektakel in 9x14*, 84.

heeft opmaak toegepast: Duits (standaard)

heeft opmaak toegepast: Duits (standaard)

Figuur 3. "Wohnhaus der Herero-Oberhäuptlings Samuel Maharero

Figuur 4. "Kirche der Eingeborenen in Windhuk"

Dit zijn twee voorbeelden van de serie van Hermann Ohrt, welke onderdeel zijn van de collectie van het Altonaer Museum für Kunst und Kulturgeschichte. De kaarten gaven een sfeerimpressie van hoe het land er uit zag, maar lieten geenszins zien dat er een genocide aan het plaats vinden was. Deze Ansichtkaarten zijn namelijk in 1906 verstuurd, toen de strijd tussen de Duitsers en de lokale bevolking nog volop gaande was.²⁸ Hieruit blijkt dat er een bepaalde onwetendheid werd overgebracht aan de mensen in Duitsland, aan de hand van de persoonlijke ervaringen. Ansichtkaarten gaven dus maar een beperkt beeld weer.

Reclames

Vanaf het begin van de twintigste eeuw gingen reclames een steeds belangrijker rol spelen in het dagelijks leven. Er ging destijds geen dag voorbij zonder dat de consument niet werd geconfronteerd met een vorm van reclame. Vooral advertenties, of *Bildreklame*, maakte deel uit van het dagelijks leven in de grote steden. In Duitsland, en ook in de rest van Europa, waren de koloniën een terugkomend onderwerp voor advertenties. Zelfs al hadden de producten maar een kleine link met het koloniale rijk, werd er al een verwijzing naar gemaakt.²⁹ David Ciarlo heeft hier toonaangevend onderzoek naar gedaan en gepubliceerd in het werk *Advertising empire: Race and visual culture in imperial Germany* (2011). Hij stelt

²⁸ Axster, *Koloniales Spektakel in 9x14*, 90-96.

²⁹ David Ciarlo, "Picturing genocide in German consumer culture," in *German colonialism and national identity*, ed. Michael Perraudin and Jurgen Zimmerer (Hoboken: Taylor & Francis, 2010), 69-70.

heeft verwijderd: 3

heeft opmaak toegepast: Duits (standaard)

heeft opmaak toegepast: Duits (standaard)

Gewijzigde veldcode

heeft verwijderd: 4

heeft opmaak toegepast: Duits (standaard)

heeft opmaak toegepast: Duits (standaard)

Gewijzigde veldcode

Met opmerkingen [CHD21]: De Ansichtkaarten gaven dus een geïdealiseerd beeld van de kolonie. Je noemt en toont voorbeelden van de wijze waarop het landschap en gebouwen op Ansichtkaarten werden getoond. Zijn er ook vroege voorbeelden van Ansichtkaarten die de inheemse bevolking tonen?

Zijn de Ansichtkaarten wat betreft onderwerpen in categorieën in te delen.

Met opmerkingen [BS22]: het zou inderdaad handig zijn voor je lezer om hier een overzicht te hebben van de manier waarin de koloniën verbeeld worden, in plaats van het specifieke verhaal van Ohrt

heeft opmaak toegepast: Duits (standaard)

dat de aanwezigheid van de stereotypingen van de 'zwarte Afrikaan' typerend zijn voor het politieke milieu waar Europa en Duitsland zich in bevond aan het begin van de twintigste eeuw. In Duitsland reflecteerde het daarnaast ook de nieuwe rol die het land had aangenomen op het wereldtoneel. Door het gebruik van Afrikaanse karikaturen in verschillende reclames, werd de Duitse bevolking bekend met de rol van het land als kolonisator.³⁰ Afrika nam echter een bijzondere positie in binnen de advertenties. Waar het 'Verre Oosten' enkel als exotisch werd gezien, werd er met de verbeelding van Afrika vooral de nadruk gelegd op de machtsverhoudingen die men toen in gedachte had. Verbeelding van Afrika werd nadrukkelijk gebruikt om de verhoudingen tussen het Zelf en de Ander duidelijk te maken.³¹

Voor 1900 was er nog weinig sprake van Afrikaanse aanwezigheid in de Duitse reclames. Dit veranderde na de eeuwwisseling, en kwam na 1904 in een stroomversnelling. Het uitbreken van de opstand van de Herero en de Nama heeft er voor gezorgd dat adverteerders radicaliseerden met het gebruik van Afrikaanse beeltenissen.³² Deze radicalisering betekende echter niet dat er geadverteerd werd met gruwelijke beelden van de gebeurtenissen die er plaatsvonden in bijvoorbeeld Duits-Zuidwest-Afrika. Reclames hadden als doel om de consument te overtuigen en verleiden, waardoor er dus een bepaald stigma rondom de reclames heen hing.³³

Opmerkelijk voor de reclames is dat er altijd gebruik werd gemaakt van mensen in de reclames. De rede hiervoor was dat er een menselijker en daarmee persoonlijker contact gelegd kon worden tussen de koper en de verkoper.³⁴ Het draait bij reclames immer allemaal om de koper, dat is de belangrijkste factor bij het maken van reclames. Aan het begin van de twintigste eeuw ontwikkelde er zich een nieuw soort consument, door technische en economische ontwikkelingen. De nieuwe arbeidersklasse kon het zich nu ook veroorloven om artikelen te kopen. Deze nieuwe arbeidersklasse waren grotendeels Sociaaldemocraten, en dat was een groep die geen groot voorstander was van het hele koloniale beleid. De reclames hadden nu een veel grotere doelgroep, waardoor er geen zware politieke lading aan verbonden mocht zijn. Het was dan ook duidelijk terug te zien dat het vooral ging om het zo aantrekkelijk mogelijk aanbieden van producten uit de 'exotische wereld'.³⁵

Met opmerkingen [CHD23]: Verschillende deze reclames van eerdere reclames, bijvoorbeeld doordat er geen inheemse volkeren in een onderdanige houding worden getoond?

Een goed voorbeeld van een 'koloniale reclame' is de Sarotti-Mohr van de chocoladefirma Sarotti. Zoals hiernaast te zien is, is dit een Moorse bediende die met chocola komt aansnellen. Hiermee werd het stereotype bevestigd van de onderdanigheid van de Ander. Opmerkelijk is ook dat dit reclamefiguur zijn intrede deed in 1868, nog voor de Duitse eenwording en het veroveren

ce and visual culture in imperial Germany (Cambridge, VS: Harvard

Figuur 5

³⁵ C

heeft opmaak toegepast: Nederlands (standaard)

van het koloniale rijk.³⁶ Deze reclame bevat daarnaast ook een dubbele laag. Het is zowel een exotische beeldvorming als een verbeelding van machtsverhouding, waarbij de zwarte Ander in dienst staat van de witte Duitser. Zoals deze reclame zijn er nog talloze andere voorbeelden die ook deze machtsverhoudingen uitdragen.

Tijdschriften

---

³⁶ Jan Nederveen-Pieterse, *Wit over zwart. Beelden van Afrika en zwarten in de westerse populaire cultuur* (Amsterdam: Koninklijk Instituut voor de Tropen, 1990), 158.

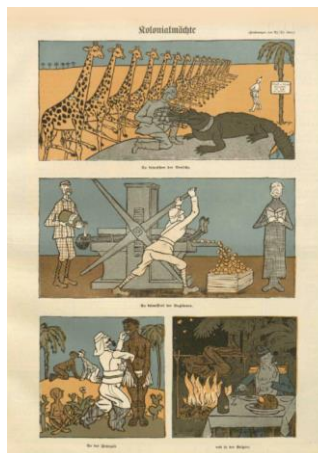
Eind negentiende en begin twintigste eeuw maakten satirische weekbladen een groot onderdeel uit van de populaire media. Dit was een nieuwe vorm, waarbij er naast het geschreven woord ook illustraties een groot onderdeel gingen spelen. Aan de hand van tekeningen en spotprenten werd er een heel ander perspectief geboden. Het tijdschrift *Simplicissimus* liep hierin voorop. Dit tijdschrift was een van de eerste die zich grotendeels bezig hield met het brengen van satirische tekeningen naar het grote publiek. Een tal van onderwerpen kwam aan bod, waaronder ook het Duitse koloniale project.³⁷ Wat hier opvalt, is dat pas bij het uitbreken van de Herero- en Nama-opstand de focus verschuift naar het

Figuur 6 Cover *Simplicissimus*, jaargang 9 nr 6 (1904)
 Bijschrift bij de tekening:
 Das Ziel der Zivilisation (Het doel van de beschaving)
 Begraben wir das Gold wieder, fonft bringen uns die Europeär ihre Kultur (Laten we het goud opnieuw begraven, dan zullen de Europeanen ons hun cultuur brengen)

koloniale perspectief. Zo werd er in 1904 een volledig nummer gewijd aan de Duitse koloniën.³⁸ Hiernaast is de cover te zien, welke een impressie geeft van het beeld dat er werd gevormd

van de inheemse bevolking. Zij wachtten op de cultuur en beschaving die de Europeanen aan hen zouden brengen. Daarnaast is hierin ook een satirische afbeelding te vinden waarbij ook de andere koloniale mogendheden op de hak werden genomen. Duitsland wordt hierin afgebeeld als kolonisator die alles gestructureerd volgens de regels zou doen, Engeland probeert zo veel mogelijk geld uit de koloniën en haar inwoners te halen. Frankrijk

daarentegen wordt afgebeeld als een ridicule kolonisator die alleen maar lollig aan het doen is met de Afrikaanse bevolking en België in de gedaante van koning Leopold II, is een Afrikaan aan het opeten. Deze prent geeft duidelijk weer hoe er ook werd gedacht over andere mogendheden. Het valt hier ook op dat Engeland, Frankrijk en België worden afgebeeld met de Afrikaanse bevolking, maar Duitsland niet.³⁹ Een verklaring hiervoor kan zijn dat het tijdschrift hiermee een afstand wilde creëren tussen Duitsland en de andere Europese grootmachten. Het schetst een beeld dat Engeland, Frankrijk en België onmenselijk omgingen met de bevolking in de koloniën door ook daadwerkelijk het beeld van die onderdrukte mens te schetsen. Het laat daarnaast ook een afstand zien tussen Duitsland en de bevolking in Afrika, alsof in de Duits-Afrikaanse helemaal geen mensen zouden wonen. De

heeft verwijderd: hiervan uitmaakten

heeft verwijderd: echter

Met opmerkingen [CHD24]: Het is best opmerkelijk dat *Simplicissimus* een toch een positief beeld van de koloniën schetst.

Het tijdschrift had een militarisme-kritische houding en dreef de spot met het Duitse beleid

³⁷ Ann Taylor Allen, *Satire and Society in Wilhelmine Germany. Kladderadatsch & Simplicissimus 1890-1914* (Lexington: The University Press of Kentucky, 1984), 37.

³⁸ *Simplicissimus*, jaargang 9, nr. 6 Spezial-Nummer Kolonien, voorpagina, http://www.simplicissimus.info/index.php?id=6&tx_lombkswjournaldb_pi1%5Bvolume%5D=10&tx_lombkswjournaldb_pi1%5Baction%5D=showVolume&tx_lombkswjournaldb_pi1%5Bcontroller%5D=YearRegister&cHash=603635f358e3c4fa9961c993ca6665ab.

³⁹ *Simplicissimus*, jaargang 9, nr 6. Spezial-Nummer Kolonien, p. 6, http://www.simplicissimus.info/index.php?id=6&tx_lombkswjournaldb_pi1%5Bvolume%5D=10&tx_lombkswjournaldb_pi1%5Baction%5D=showVolume&tx_lombkswjournaldb_pi1%5Bcontroller%5D=YearRegister&cHash=603635f358e3c4fa9961c993ca6665ab.

heeft opmaak toegepast: Engels (Verenigd Koninkrijk)

heeft opmaak toegepast: Engels (Verenigd Koninkrijk)

Gewijzigde veldcode

heeft opmaak toegepast: Engels (Verenigd Koninkrijk)

Gewijzigde veldcode

bevolking aldaar werd wellicht als dierlijk gezien. Dit is ook iets wat vaker terug kwam in *Simplicissimus*, waarbij de Afrikaanse bevolking niet altijd menselijk werd voorgesteld.

heeft verwijderd: even

Figuur 7 Spotprent uit *Simplicissimus*
Special-Nummer Kolonien

Conclusie

Dit onderzoek **poogt een** antwoord te geven op de vraag; hoe werden de Duitse koloniën gevisualiseerd aan het einde van de negentiende en begin van de twintigste eeuw in de populaire media? Aan de hand van verschillende bronnen uit de media van toen blijkt dat er een vertekend beeld aan de bevolking werd overgebracht.

De Afrikaanse bevolking, die werd gezien als de Ander, werd als een primitief en onbeschaafd volk neergezet. Dit gebeurde zowel door de overheid die hiermee het koloniale project wilde rechtvaardigen als door commerciële partijen die geld wilden verdienen aan het koloniale project. Door deze visualisering kreeg de Duitse bevolking het idee dat er in de koloniale gebieden een onbeschaafde bevolking leefde, waar de Duitse kolonisator als een ware verlosser de beschaving zou brengen. Dit was vooral de tactiek van de overheid. Commerciële partijen speelden hier ook op in en gebruikten daarnaast het exotische beeld van de Ander. Het idee van het exotische trok namelijk publiek. Onder andere Carl Hagenbeck heeft hier slim gebruik van gemaakt met zijn rondreizende expositie van mensen. Er waren dus zowel politieke als commerciële beweegredenen achter de visualisering te zien.

Een foto zegt meer dan duizend woorden. Foto's en Ansichtkaarten uit die periode zijn er genoeg. Binnen dit onderzoek is er een keuze gemaakt om hier maar een kleine selectie van te laten zien, en juist ook de focus te leggen op de historiografie. In het document met voorstellen hoe dit onderwerp gepresenteerd kan worden binnen het museum zijn meer foto's en verwijzingen hier naar te vinden. Hierin zullen ook bepaalde keuzes worden gemaakt wat er wel en niet kan worden laten zien vanuit een ethisch perspectief.

Museum Huis Doorn is niet het enige museum dat zich bezig houdt of heeft gehouden met de representatie van de koloniën in het 'thuisland'. Zo was er aan het begin van 2022 in het AfricaMuseum in Tervuren (België) een tentoonstelling met de titel 'de Mensentuin', over de etnografische tentoonstellingen die hebben plaats gevonden in de negentiende en twintigste eeuw in Europa. De nadruk lag hier op de 'mensentuinen' in België, maar er was ook aandacht voor de tentoonstellingen in de rest van Europa.⁴⁰ Daarnaast hebben Museen Treptow-Köpenick ook een tentoonstelling georganiseerd met de titel "zurückgeschaut-looking back" over de eerste koloniale tentoonstelling in Duitsland.⁴¹ Dit onderzoek moet dan ook in een breder verband gezien worden. **Het was niet iets Duits om de koloniën op deze manier de verbeelden.**

⁴⁰ "Over de expo," AfricaMuseum Tervuren, bezocht op 5 april 2022, <https://expohumanzoo.africamuseum.be/nl>.

⁴¹ "Ausstellung „zurückgeschaut | looking back - Die Erste Deutsche Kolonialausstellung von 1896 in Berlin-Treptow," Museen Treptow-Köpenick, bezocht op 4 april 2022, <https://www.berlin.de/museum-treptow-koepenick/ausstellungen/artikel.649851.php>

heeft verwijderd: heeft een poging gedaan om

heeft verwijderd: bij

Met opmerkingen [BS25]: kan je dit meer in je hoofdargument inbedden?

heeft opmaak toegepast: Nederlands (standaard)

heeft opmaak toegepast: Nederlands (standaard)

heeft opmaak toegepast: Nederlands (standaard)

heeft opmaak toegepast: Nederlands (standaard)

Gewijzigde veldcode

Bibliografie

Literatuur

Conrad, Sebastian. *German Colonialism: A short history*. Cambridge: Cambridge University Press, 2012.

Walther, Daniel Joseph. *Creating Germans abroad: Cultural politics and national identity in Namibia*. Athens: Ohio University Press, 2002.

Redactie Volkskrant. "Duitsland erkent genocide Namibië en zegt 1,1 miljard euro aan hulpgeld toe." *Volkskrant*, 2 mei 2021. <https://www.volkskrant.nl/nieuws-achtergrond/duitsland-erkent-genocide-namibië-en-zegt-1-1-miljard-euro-aan-hulpgeld-toe~b3c1e15b/>.

Deen, Kim. "Interview: Herstelbetalingen." *Trouw*, 6 juli 2021. <https://www.trouw.nl/buitenland/duitsland-vraagt-vergiffenis-voor-koloniale-wreedheden-maar-volgens-nabestaanden-aan-de-verkeerde-partij~b9a25858/>.

Press, Steven. *Rogue Empires: Contracts and Conmen in Europe's Scramble for Africa*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 2017.

Fuhrmann, Wolfgang. *Imperial projections: Screening the German colonies*. New York: Berghahn Books, 2015.

Short, John Philip. *Magic Lantern Empire: Colonialism and Society in Germany*. Ithaca: Cornell University Press, 2012.

Corbey, Raymond. "Ethnographic showcases." *Cultural Anthropology* 8, no. 3 (augustus 1993): 338-369.

Thode-Arora, Hilke. "Hagenbeck's European tours: the development of the human zoo." In *Human zoos. Science and spectacle in the age of colonial empires*, bewerkt door Pascal Blanchard, Nicolas Bancel, Gilles Boëtsch, Éric Deroo, Sandrine Lemaire en Charles Forsdick, 165-173. Liverpool: Liverpool University Press, 2008.

Skwirblies, Lisa. "The First German Genocide Enters the Popular Stage: Colonial Theatricality in Berlin, 1904-1908." *Popular Entertainment Studies* 8, no. 1 (2017): 7-20.

Junge, Sophie. "Familiar Distance. Picture Postcards from Java from a European Perspective, ca. 1880-1930." *BMGN - Low Countries Historical Review* 134, no. 3 (2019): 96-121.

Axster, Felix. *Koloniales Spektakel in 9 x 14 Bildpostkarten im Deutschen Kaiserreich*. Bielefeld: transcript Verlag, 2014.

Ciarlo, David. "Picturing genocide in German consumer culture." In *German colonialism and national identity*, bewerkt door Michael Perraudin and Jurgen Zimmerer, 69-89. Hoboken: Taylor & Francis, 2010.

Ciarlo, David. *Advertising empire. Race and visual culture in imperial Germany*. Cambridge, VS: Harvard University Press, 2011.

Met opmerkingen [BS26]: Bronnen in een bibliografie hoeven in alfabetische volgorde te zijn!

heeft opmaak toegepast: Duits (standaard)

heeft opmaak toegepast: Duits (standaard)

Nederveen-Pieterse, Jan. *Wit over zwart. Beelden van Afrika en zwarten in de westerse populaire cultuur*. Amsterdam: Koninklijk Instituut voor de Tropen, 1990.

Taylor Allen, Ann. *Satire and Society in Wilhelmine Germany. Kladderadatsch & Simplicissimus 1890-1914*. Lexington: The University Press of Kentucky, 1984.

AfricaMuseum Tervuren. "Over de expo." Bezocht op 5 april 2022, <https://expohumanzoo.africamuseum.be/nl>.

Museen Treptow-Köpenick. "Ausstellung „zurückgeschaut | looking back - Die Erste Deutsche Kolonialausstellung von 1896 in Berlin-Treptow." Bezocht op 4 april 2022, <https://www.berlin.de/museum-treptow-koepenick/ausstellungen/artikel.649851.php>.

Primaire bronnen

Simplicissimus. Jaargang 9, nr. 6 Spezial-Nummer Kolonien.

http://www.simplicissimus.info/index.php?id=6&tx_lombkswjournaldb_pi1%5Bvolume%5D=10&tx_lombkswjournaldb_pi1%5Baction%5D=showVolume&tx_lombkswjournaldb_pi1%5Bcontroller%5D=YearRegister&cHash=603635f358e3c4fa9961c993ca6665ab.

Afbeeldingen

Voorblad

Bundesarchiv, Bild 183-R52035.

<https://www.bild.bundesarchiv.de/dba/de/search/?query=Bild+183-R52035>.

Figuur 1

Sam's Negerdorf - Männer, Weiber und Kinder, TEY0010000808. Collectie Allard Pierson.

Figuur 2

Das Afrikanische Dorf, TEY0010000787. Collectie Allard Pierson.

Figuur 3

Axster, Felix. *Koloniales Spektakel in 9 x 14 Bildpostkarten im Deutschen Kaiserreich*. Bielefeld: transcript Verlag, 2014.

Figuur 4

Axster, Felix. *Koloniales Spektakel in 9 x 14 Bildpostkarten im Deutschen Kaiserreich*. Bielefeld: transcript Verlag, 2014.

Figuur 5

<https://www.spiele-offensive.de/Spiel/Sarotti-Mohr-4002190.html>

Figuur 6

Simplicissimus. Jaargang 9, nr. 6 Spezial-Nummer Kolonien.

http://www.simplicissimus.info/index.php?id=6&tx_lombkswjournaldb_pi1%5Bvolume%5D=10&tx_lombkswjournaldb_pi1%5Baction%5D=showVolume&tx_lombkswjournaldb_pi1%5Bcontroller%5D=YearRegister&cHash=603635f358e3c4fa9961c993ca6665ab.

Figuur 7

Simplicissimus. Jaargang 9, nr. 6 Spezial-Nummer Kolonien.

heeft opmaak toegepast: Nederlands (standaard)

heeft opmaak toegepast: Nederlands (standaard)

heeft opmaak toegepast: Nederlands (standaard)

heeft opmaak toegepast: Nederlands (standaard)

heeft opmaak toegepast: Nederlands (standaard)

heeft opmaak toegepast: Nederlands (standaard)

heeft opmaak toegepast: Nederlands (standaard)

heeft opmaak toegepast: Duits (standaard)

Gewijzigde veldcode

heeft opmaak toegepast: Duits (standaard)

heeft opmaak toegepast: Duits (standaard)

heeft opmaak toegepast: Duits (standaard)

Gewijzigde veldcode

heeft opmaak toegepast: Duits (standaard)

heeft opmaak toegepast: Duits (standaard)

heeft opmaak toegepast: Nederlands (standaard)

heeft opmaak toegepast: Nederlands (standaard)

heeft opmaak toegepast: Nederlands (standaard)

heeft opmaak toegepast: Nederlands (standaard)

heeft opmaak toegepast: Nederlands (standaard)

http://www.simplicissimus.info/index.php?id=6&tx_lombokswjournaldb_pi1%5Bvolume%5D=10&tx_lombokswjournaldb_pi1%5Baction%5D=showVolume&tx_lombokswjournaldb_pi1%5Bcontroller%5D=YearRegister&cHash=603635f358e3c4fa9961c993ca6665ab

heeft opmaak toegepast: Nederlands (standaard)

heeft opmaak toegepast: Nederlands (standaard)

heeft verwijderd: ¶